
KERTÉSZ ISTVÁN

A FELDERÍTÉS ÉS HÍRADÁS JELENTŐSÉGE A THERMOPÜLAI, A TRASIMENUSI ÉS A CANNAEI CSATA LEFOLYÁSÁBAN

A Kaló Ferenc kollégám tiszteletére megjelent tanulmánykötetben átfogó elemzést adtam a klasszikus ókori felderítés és híradás fő jellemzőiről a hadviselés gyakorlatát tekintve.¹ Jelen írás azt kívánja bemutatni, hogy a címben jelzett három ütközet kimenetelét hogyan befolyásolták a felderítés és hírszerzés révén a katonai vezetőkhez eljutott információk. Az információszerzés különféle módjainak fontossága már az ókorban is közismert volt, és persze még jelenkorunkban sem veszítette el jelentőségét. Erre utal egy modern hadművészeti mű következő részlete:

„A harctéri győzelem kivívásában fontos szerepe lehet annak, ha sikerül információhoz jutni az ellenségről, különösen a szándékait és lehetőségeit illetően. Polübiosz görög történetíró azt tanácsolta egy hadvezérnek, hogy »tanulmányozza ellenségének hajlamait és jellemét«, Szun-ce szerint pedig »ha ismerjük az ellenséget, és ismerjük magunkat is, akkor száz csatában sem jutunk veszedelembé...«

...A felderítés az a megismerési folyamat, amelynek során olyan létfontosságú információhoz lehet jutni az ellenség erejét és elhelyezkedését illetően, amely alapján kikövetkeztethetők az ellenség legvalószínűbb lépései. A hírszerzés a stratégia szintjén is működik: hatáskörébe tartozik az adott csatater szempontjából döntő feltételek – például a környezet, a topográfia és az időjárási minták – megismerése éppúgy, mint az ellenség politikai, katonai és ipari terveire vonatkozó információk megszerzése.”²

Az idézett mű eredeti angol címe: *How to Win on the Battlefield. The 25 Key Tactics of All Time*, míg magyar fordítása *Útmutató a győzelemhez. 25 hadászati stratégia az ókortól napjainkig* cím alatt jelent meg. Láthatjuk, hogy a katonai terminológiában kevésbé járatos fordító a stratégiát összetévesztette a taktikával, ráadásul szóismétlést is követett el, mivel a stratégia és a hadászat azonos fogalmak. Ezek a megjegyzések természetesen nem érintik a könyv tartalmát, amely számos, a hadviselésben nélkülözhetetlen taktikai elemet vizsgál. Az

1 *Kertész István: Hírszerzés és híradás a klasszikus ókori hadviselésben.* In: Acta Academiae Agriensis Sectio Historiae tom. XL. Szerk. Kiss László. Eger 2013. 75–92.

2 *Rob Johnson – Michael Whitby – John France: Útmutató a győzelemhez. 25 hadászati stratégia az ókortól napjainkig.* Ford. Hegedűs Ildikó. Athenaeum, Bp. 2011. 211.

ókortörténész számára ez az írás impulzust adott korábbi csataelemzéseinek kiegészítéséhez.

A thermopülai csata Kr. e. 480. augusztus 18-án (Green szerint)³ vagy szeptember 17-én (Hammond szerint)⁴ vette kezdetét. A maximum 5-6 ezer emberből álló görög szövetséges haderő Leónidasz spártai király⁵ parancsnoksága alatt kísérelte meg elreteszelni a perzsa inváziós erők útját Közép-Görögország kapujában.⁶ Itt húzódott 5 kilométer hosszan a Thermopülai-szoros, amelynek északi és déli bejárata mindössze egy szekérnyi szélességű volt, és belső szakaszain, ahol kissé jobban kiszélesedett, kőerődítmények egészítették ki a természet által emelt akadályokat. A szűkület keleti oldalán a Malliai-öböl homokos partja, nyugati oldalán a Kallidromosz (mai Zasztanai)-hegy gátolta a szoros megkerülését. A hely elnevezése: *Meleg kapuk* annak tudható, hogy ott Héraklésznek szentelt meleg vizű források fakadtak. Manapság forgalmas műút vezet itt Athén felé, és a tengerpart alaposan eltávolodott az egykori ütközet helyszínétől. A földrajzi változás oka, hogy a hegyekről lezúduló Szperkheioszfolyó és a környéken található források vize feltöltötte a Malliai-öböl környékét. Az Athén irányába utazók elhaladhatnak Leónidasz bronz emlékműve mellett. Ezt 1955-ben állították fel az egykori végső harcok színhelyén. A lándzsát emelő spártai király szobrára vésett felirat: *molón labe* (gyere és vedd el – mármint a fegyveremet, ha mered) büszkén hirdeti a nagy túlerővel (talán 150-200 ezer ember) szembeszálló maroknyi sereg hajdani eltökéltségét.

A görög-perzsa háborúk görögországi összecsapásaival kapcsolatban a szakirodalom kiemeli, hogy a görögök általában fegyverként használták föl a domborzati viszonyokat, ahol azok számukra kedvezőek voltak, elsősorban az ellenség létszámfölényének ellensúlyozása érdekében.⁷ Szövetségesei, többek között a phókisziak révén, Leónidasz jól ismerhette Thermopülai előnyeit,

- 3 *Peter Green: The Greco-Persian Wars.* University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 1996. 109–149.
- 4 *Nicholas Geoffrey Lempriere Hammond: Thermopylae and Artemisium.* In: Cambridge Ancient History IV2. Szerk. John Boardman et al. Cambridge University Press, Cambridge 1988. 546–561. A thermopülai csata legrészletesebb ókori leírását lásd *Hérodotosz* VII. 201–233.
- 5 Leónidasz életrajzát lásd *Kertész István: Ókori hősök, ókori csaták.* Korona Kiadó, Bp. 1999. 35–57. A spártai király vezérlete alatt 4100 peloponnészoszi (köztük 300 spártai polgár és 1000 lakedaimóni), 700 Theszpiából, 400 Thébaiból érkezett katona, valamint phókiszi és lokriszi könnyűfegyverzetűek harcoltak, lásd *N. G. L. Hammond: Thermopylae* i. m. 549.
- 6 Vö. *Kertész István: Ez történt Marathónnál. A görög-perzsa háborúk.* TKK, Debrecen é. n., 76–89.
- 7 *Konijnendijk, Roel: Classical Greek Tactics. A Cultural History.* (Mnemosyne Supplements 409.) Brill, Leiden–Boston 2017. 80.; *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare I.* Szerk. Philip Sabin – Michael Whitby – Hans van Wees. Cambridge University Press, Cambridge 2007. 75–76. Vö. *Johannes Kromayer – Georg Veith: Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer.* Beck, München 1928. 149.; *Kertész István: A görög-római hadművészet fejlődése a trójai háborútól Julius Caesar koráig.* Zrínyi Kiadó, Bp. 2017. 63., 78–79.

amire szüksége is volt. Mivel ez idő tájt zajlottak az olümpiai sportversenyek,⁸ és Spártában Apollón Karneiosz fegyverfogási tilalommal járó ünnepét tartották,⁹ a perzsaellenes görög koalíció csak korlátozott mozgósítást rendelt el. Úgy vélték, a mindössze 300 spártai polgárt magába foglaló néhány ezres szövetséges előőrs, kihasználva a terep adottságait, képes lesz feltartóztatni az ellenséget addig, amíg a vallási ünnepek – ilyenek tekintették az olümpiai játékokat is¹⁰ – végével megtörténhet a katonaság teljes mobilizálása. Ennek az elképzelésnek a jegyében sikerült is két napon keresztül visszaverni a perzsák támadását.

A hellének tervét egy közülük való áruló segítségével hiúsították meg. Az összecsapások második napján, az asznapi küzdelmek befejeztével egy Ephialtész nevű maliszi görög jelentkezett Xerxész perzsa királynál, és közölte, hogy megfelelő jutalom fejében felfedi a Kallidromoszon átvezető rejtett ösvényt, amelyet csak a helybéli pásztorok ismertek, és amelyen keresztül megkerülhetik a szorost.¹¹

A lényeges információ birtokában még aznap este Hüdarnész parancsnok vezérletével egy válogatott harcosokból álló, körülbelül 2-3 ezer főt számláló csapat indult útnak a perzsa táborból, és a Kallidromoszon éjszaka átvágva, az ütközet harmadik napján beteljesítette a görögök végzetét. Az északról és délről egyaránt támadó perzsák lemeszárolták a bátran ellenálló helléneket.

A thermopülai csata alapvetően Hérodotosz leírásán alapuló rekonstrukciós kísérletei során beigazolódott, hogy az antik történetíró híradása kiállja a hitelesség próbáját. Így például a végső küzdelem színhelyéül szolgáló domb földjében rengeteg perzsa nyílhegyet találtak a régészek, és a földtani vizsgálatok kimutatták, hogy az ókorban valóban a szoros keleti oldalánál hullámgzott a tenger, mielőtt a partszegély 3-4 kilométer szélességben feltöltődött volna.¹² Mivel azonban sem Hérodotosz, sem más ókori forrás nem pontosítja, hogy hol futott az Ephialtész által felfedezett Anopaia-ösvény, amelyen át a perzsák hátba támadták a görögöket, a csatadöntő információ konkrét tartalma napjainkig vita tárgya.

8 A Kr. e. 480-as olümpiai játékokról, az olimpia és a háború viszonyáról lásd *Kertész István*: Az olimpia és a béke. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk. Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János. Líceum Kiadó, Eger 2011. 110–118.

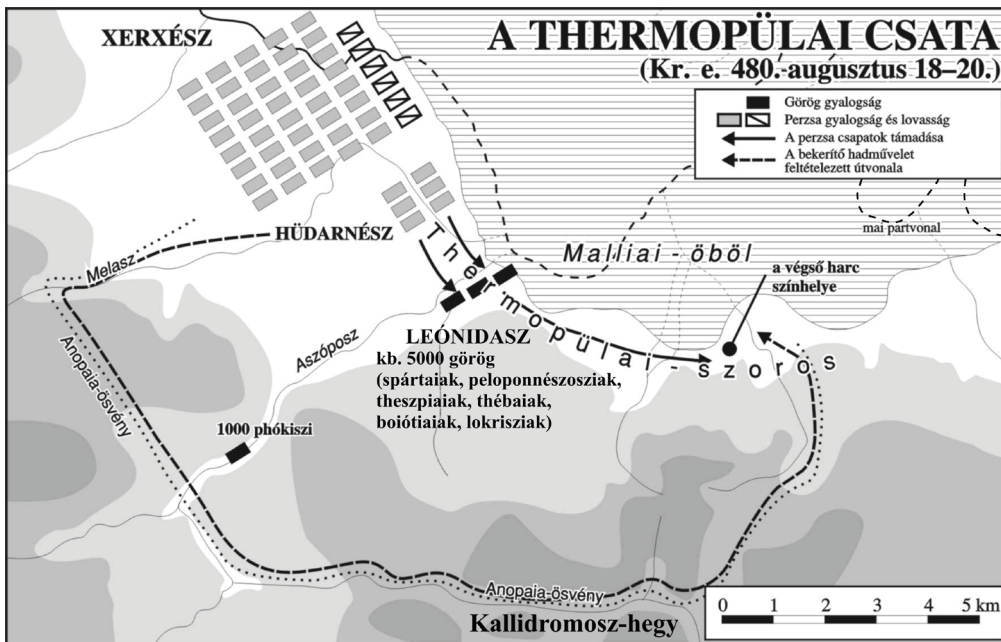
9 Lásd *Pritchett – W. Kendrick*: Ancient Greek Military Practises Part I. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London 1971. „Phases of the Moon and Festivals”, 116–126.

10 Lásd *Kertész István*: Ez történt Olümpiában. Az olümpiai játékok ókori története. TKK, Debrecen é. n. 13–37. (Bibliográfia uo. 182–184.)

11 *Hérodotosz* VII. 213.

12 *Hammond, N. G. L.*: Thermopylae i. m. 555–558. *Vö. L. u. F. Harmening*: Die Thermopylen. In: Antike Schlachtfelder. Bausteine zu einer antiken Kriegsgeschichte IV. Schlachtfelder aus den Perserkriegen, aus der späteren griechischen Geschichte und den Feldzügen Alexanders und aus der römischen geschichte bis Augustus. Szerk. Johannes Kromayer – Georg Veith. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1924–1931. 21–63.

Az USA-beli kutató, Paul W. Wallace megoldási kísérlete tűnik a legmeggyőzőbbnek.¹³ Ő 1975, 1976 és 1977 nyarán tanulmányozta a Thermopülai-szoros környékét. Célja az volt, hogy a Maliszi-síkságtól (az egykori perzsa tábor színhelyétől) a Kallidromosz csúcsáig vezető utat, vagyis az Anopaija-ösvény kezdő szakaszát derítse fel. Az ugyanis egyértelmű, hogy a hegy ormától miként juthattak le a perzsák a görög állásokig, viszont az út eleje vitatott. Wallace a korábbi szakvélemények által említett valamennyi útszakaszt végigjárta, és tanulmányozta abból a szempontból, hogy megfelelhetnek-e az annak idején velük szemben támasztott követelményeknek.

1. ábra

Elsősorban az utak áteresztő képességét kellett vizsgálnia, hiszen azon a bizonyos késő nyári vagy kora őszi éjszakán néhány ezer katona lopakodott át a titkos ösvényen. Felszerelésük a kutató szerint egyszeri étkezéshez elegendő élelmiszer, sisak, pajzs, kard és két dárda volt. Feltételezte, hogy mivel válogatott harcosokról volt szó (az úgynevezett *athanatoi* = halhatatlanok – nevük onnan ered, hogy embervesztés esetén azonnal eredeti létszámára egészítették ki alakulatukat), a manőver résztvevői kiváló kondíciónak örvendtek. Hérodotosz közlése szerint¹⁴ ez a nagy harcértékű és csak könnyű felszereléssel ellátott csapat „lámpagyújtás idején” (kb. este 9-kor) indult el táborából, virradatkor

¹³ Paul W. Wallace: The Anopaija Path at Thermopylai. *American Journal of Archaeology* 84. (1980) 15–23.

¹⁴ Hérodotosz VII. 215–216., 223.

érte el a Kallidromosz csúcsát (kb. reggel 5:30-kor), és akkor támadt Leónidasz seregére, amikor a „piactér megtelik” (kb. délelőtt 9–10 óra). Így 12–14 órára volt szüksége ahhoz, hogy végigjárja az Anopaia-ösvényt. Wallace tehát azt tekintette fő feladatának, hogy azt az útszakaszt találja meg, amelyen keresztül 2-3 ezer ember ennyi idő alatt eljuthatott végcéljához.

Vizsgálódásai eredményeképp arra a meggyőződésre jutott, hogy a fenti követelménynek csak a Vardatesz falunál kezdődő út felel meg. Ez eléggé széles, és kevés természeti akadállyal rendelkezik ahhoz, hogy pár ezer ember számára lehetővé tegye a holdvilág fényénél való átkelést. Igen ám, de ezt legalább valószínűsíteni kellett a gyakorlat próbájával, ami 1977. július 1-jén meg is történt. Este 9 óra 5 perckor a kutató három görög barátja kíséretében elindult Vardateszből, hogy végigmenjen az Anopaia-ösvény általa feltételezett útvonalán. Éjszaka 2 óra 30 perckor érte el az Amphissza–Lamia utat, ahol búcsút vett társaitól, és normális gyalogjáró ütemben folytatta menetelését Eleftherokori településen át a hegycsúcs felé. Ide éppen hajnalhasadáskor, 5 óra 30 perckor érkezett. Most már bizonyos volt véleménye igazsága felől. Azután leereszkedett Drakoszpilia falu közelében a szoroshoz, és délelőtt 11 órakor, éppen 14 órával elindulását követően ott volt Leónidasz emlékművénél.

Ezúttal tehát valószínűleg sikerült megfejteni az áruló Ephialtész információjának konkrét tartalmát, és meghatározni annak az *aktuális tudásnak* a mibenlétét, amelynek birtokában a perzsák képessé váltak a maguk javára eldönteni a thermopülai csatát.

A II. pun háború folyamán, Kr. e. 217-ben lefolyt ütközet a Trasimenus-tó északi partján a rómaiak súlyos vereségével végződött.¹⁵ A csata előzményeit, főbb mozzanatait, a szembenálló vezérek elképzeléseit részletesen elemző könyvében Nick Fields¹⁶ többek között kiemelte azokat a fő taktikai elemeket, amelyeket a hadvezérnek figyelembe kell vennie. A jó hadvezér lehetőleg ne ossza meg erőit, csak rendkívül indokolt esetben; csak akkor támadjon, ha harcolni akar; ő válassza meg a csata idejét és helyét; kerülje el a bekerítettést; ott támadja meg az ellenséget, ahol az a leggyengébb.¹⁷

A Thermopülainál lezajlott ütközet során ezek a taktikai elemek – Ephialtész árulása következtében – váltakozva jelentek meg a harcoló feleknél. A bekerítettést a perzsák hajtották végre erőik megosztása és egy részüknek az ellenség hátába történő vezénylése révén, és a bekerítés sikere határozta meg a végső

15 Alapforrás: *Polübiosz* III. 77–84, *Livius* XXII. 1–6. L. *Johannes Kromayer*: Antike Schlachtfelder. Bausteine zu einer antiken Kriegsgeschichte III. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1912. 148–213; *Kertész István*: Hannibal. A pun háborúk kora. TKK, Debrecen, é. n. 135–141, bibliográfia 198–199; *Craige B. Champion*: Polybius and the Punic Wars. In: *A Companion to the Punic Wars*. Szerk. *Dexter B. Hoyos*. Blackwell Publishing Ltd, H. n. 2011. 95–110, ugyanott *Bernard Mineo*: Principal Literary Sources for the Punic Wars (apart from Polybius). 111–128.

16 *Nick Fields*: Lake Trasimene 217 BC. Ambush and annihilation of a Roman army. Osprey Publishing, Oxford–New York 2017.

17 Uo. 12.

összecsapás időpontját is. A görögök hátába került perzsa alakulat nyilvánvalóan Leónidasz hadának legsebezhetőbb részét támadta. Ugyanakkor a spártai király maga választotta ki a döntő küzdelem színhelyét. Tisztában volt azzal, hogy megsemmisülés vár rájuk, de nem akarta olcsón adni katonái életét. Ezért nem a szoros keresztirányban átszelő falaknál vette fel a harcot, mint az előző két napon, hanem előrébb vonult, közelebb a szemből támadó perzsákhoz. Itt a szoros valamennyire kiöblösödött, ezáltal az elszántan csatázó görögök az ellenség nagyobb tömegét tudták elpusztítani, mígnem a hátukban felbukkanó perzsák beteljesítették az ő végzetüket.

A trasimenusi összecsapás során – amint azt Fields hangsúlyozza – Hannibal volt az, aki a rómaiak kárára mind az öt taktikai alapelvet hibátlanul alkalmazta.¹⁸ Mielőtt ezt bemutatnánk, röviden összefoglaljuk a csata közvetlen előzményeit. A Kr. e. 217. március idusán hivatalba lépő római consulok, Caius Flaminius és Cnaeus Servilius Geminus fő célja a két győztes ütközete után Itália belseje felé nyomuló Hannibal megállítására és seregének megsemmisítése volt.¹⁹ Mihelyt átvették a számukra biztosított két-két legiót és a kisegítő erőket, Flaminius Arretium (mai Arezzo), míg Servilius Ariminum (mai Rimini) irányába vonult, ellenőrizve az Appennin hegyvonulat mindkét oldalát. Így akarták a pun hadat elvágni a Közép-Itáliába vezető utaktól, és a megfelelő időben seregeiket egyesítve két irányból megsemmisítő csapást mérni rá.²⁰

Felismerve ellenfelei szándékát, Hannibal elhatározta, hogy a rómaiak számára nem várt útvonalon vezeti át hadinépét a hegyláncon, és ezzel stratégiai fenyegetett helyzetbe hozza a hozzá közelebb állomásozó Flaminiust. Polübiosz szerint a felderítési adatok gondos összegyűjtése után – a helybéli információira támaszkodva – úgy döntött, hogy elkerüli azokat az utakat, „amelyek nemcsak hosszúak, hanem az ellenség számára teljesen ismertek voltak”.²¹ Fields megpróbálta rekonstruálni Hannibal választott útvonalát. Ő úgy gondolta, hogy a pun vezér Kr. e. 217 késő tavaszán, valószínűleg a Passo della Porretta elnevezésű, 932 méter magasan húzódó szoroson vágott át az Appennineken. Ott fut ma a 64 sz. állami út Bologna és Pistoia között. A szakirodalom által alternatívaként említett másik lehetséges útvonal a 903 méter magasan fekvő szoros, a Passo della Futa, a mai Firenzuola közelében.²² Bármelyik szoros is volt az Appennineken történő áttörés konkrét helye, a lényeg az, hogy a karthágói sereg elérte az Arnus (mai Arno) medencéjének felső részét. Ezt a területet mocsár fedte, és a rajta keresztül való átvonulást megnehezítette, hogy a megolvadt hó miatt az Arno kiöntött.²³ Négy nap és három éjszaka vergődött

18 Uo. 65–84.

19 *Livius* XXI. 63.1.

20 *Polübiosz* III. 77.1–2., 86.1. és *Livius* XXII. 2.1., 4.

21 *Polübiosz* III. 78.6.

22 *Fields, N.*: Lake Trasimene i. m. 86 sk.

23 *Livius* XXII. 2.2.

át Hannibal megviselt hada az ingoványon,²⁴ mígnem Faesulae (mai Fiesole) mellett letáborozhatott. A viszontagságos úton a pun vezér szemgyulladást kapott, és jobb szemére megvakult. Harci elefántjai, amelyek száma Itáliába érkezésekor 37 volt, egy híján mind elpusztultak.²⁵ Ezenkívül az emberekben és málhás állatokban keletkezett vesztesség sem volt elhanyagolható. Viszont a karthágóiak előtt nyitva állt a termékeny Etruria.

Hannibal ekkor szorgos adatgyűjtésbe kezdett. „Előreküldött kémeitől (*per praemissos exploratores*) megbízható híradást kapott arról, hogy a római sereg Arretium falai alatt tartózkodik. Ezután rendkívüli gonddal igyekezett kipuhatólni a consul terveit és hangulatát, a táj fekvését és útjait, hogy hol lehet könnyen utánpótlást szerezni, s minden egyebet, amit hasznos volt megtudnia.”²⁶

A nyert információk birtokában a karthágói vezér Etruria déli tájai felé vezényelte hadát. A mai Arezzo és Siena között húzódó Chiana-völgybe nyomult, azt a látszatot keltve, hogy Róma lesz végcélja. Valójában ezzel a manőverrel csak csatára akarta provokálni Flaminiust.

Hannibal stratégiájáról a trasimenusi csatát követő tettei árulkodnak. Flaminius seregének megsemmisítése és Servilius lovasságának szétverése után ugyanis előbb Umbria, majd Picenum, végül Apulia térségét foglalta el. Ezzel kettős célt kívánt elérni. Egyrészt a Róma vezette szövetségi rendszer leggyengébb láncszemét, a legkésőbb a rómaiak által integrált Dél-Itáliát akarta a maga oldalára állítani, másrészt az Adrián keresztül felvenni a kapcsolatot Karthágóval. Háborús célkitűzése nem Róma megsemmisítése, hanem az itáliai szövetségi rendszer szétzúzása és azzal együtt Róma nagyhatalmi helyzetének megszüntetése volt. Nyilván tisztában volt azzal, hogy az *Urbs* eredményes megtámadásához elégtelenek az erői.²⁷

Flaminius a hite szerint Rómát fenyegető ellenség nyomába szegődött legióival, és megközelítette azt. Tette ezt annak reményében, hogy consultársa, aki ekkor már feltehetően elindult Ariminumból, időben segítségére siet. Hannibal, aki kikövetkeztette római ellenfele szándékát, erre alapozta haditervét. Alapos felderítő tevékenység után úgy határozott, hogy a Trasimenus-tónál csalja csapdába és semmisíti meg egy rajtaütéssel a rómaiakat.

A Trasimenus-tó Umbria tartományban fekszik. 128 km² kiterjedésű, legnagyobb mélysége 7 méter. Ennek északi partja mentén, egy völgyben húzódott

24 *Polübiosz* III. 79.8.

25 Hannibal elefántjairól lásd *Howard Hayes Scullard: The Elephant in the Greek and Roman World*. Thames and Hudson, London 1974. 154–170.

26 *Livius* XXII. 3.1–3. (Muraközy Gyula fordítása.)

27 Lásd *Dexter Hoyos: Hannibal's Dynasty. Power and politics in the western Mediterranean, 247–183 BC*. Routledge, New York–London, 2003. 116 skk.; *John F. Lazenby: Rome and Carthage*. In: *The Cambridge Companion to the Roman Republic*. Szerk. *Harriet I. Flower*. Cambridge University Press, Cambridge 2004. 225–241.; *Howard Hayes Scullard: A History of the Roman World 753 to 146 BC*. Routledge, London–New York 2013. 187.: „Knowing that an attempt on Rome itself would be vain, [...] he turned instead over the Apennines to Picenum...”

a Róma felé vezető út. A völgyet kétoldalt vele párhuzamosan futó, meredek dombok övezték, melyeken túl egyrészt egy magas, nehezen megmászható hegylánc, másrészt azzal szemben maga a tó vize határolta be a tájat. „Hannibal áthaladt ezen a tó partjával párhuzamosan futó úton, majd az ibér és az afrikai csapatokat felküldve, megszállta a mentirányt keresztező hegyeket, megparancsolva nekik, hogy ott fent verjenek tábort. A menet élén haladó baleáriakat és lándzsásokat, egy széles kanyart téve velük, a völgy jobb oldalát határoló dombsor mögé bújtatta el. Ugyanígy vezette körbe balfelé a lovasokat és a keltákat, úgy rendezvén el hadsoraikat, hogy teljesen megszállják a hegyek és a tó között húzódó út bejáratát. Hannibal, miután az éjszaka folyamán végrehajtotta ezeket az előkészületeket, úgy, hogy a völgyet lesben álló csapatokkal vette körül, nyugodtan várakozott, közben pedig a nyomában haladó Flaminius mindent elkövetett, hogy minél hamarabb utolérje a karthágói sereget.”²⁸

Fields az ezután bekövetkező összecsapás bemutatása előtt nagyító alá vette a szembenálló hadvezérek eltérő karakterét és az abból eredő eltérő taktikáját. A rajtaütéshez Hannibal rendelkezésére nagyjából 50-55 ezer harcos állt, akik közül 20 ezren voltak tapasztalt veteránok és 25 ezren Gallia Cisalpinából verbuvált kelták.²⁹ Flaminius serege körülbelül 25 ezer főt számlált.³⁰ Noha a Trasimenus-tónál Hannibal hada volt népesebb, a rómaiak számára a háború egészét tekintve sokkal nagyobb emberanyag-forrás kínálkozott. Polübiosz a II. pun háború előestéjén a Róma által hadba hívható polgár és szövetséges katonák összlétszámát 782 500 főre becsülte.³¹ Ráadásul Hannibal harcolt idegen földön, kapcsolatai Karthágóval átmenetileg megszakadtak, utánpótlási lehetőségei korlátozottak voltak. Ilyen körülmények között óvakodnia kellett a súlyos veszteségek veszélyét hordozó összecsapásoktól, míg a rómaiak joggal számíthattak esetleges veszteségeik gyors pótlására. Mindez rászorította a pun vezért arra, hogy óvatos, a nyílt harcot lehetőség szerint elkerülő taktikát alkalmazzon. Fields Szun-Ce és az osztrák örökösödési háború egyik hőse, Móric szász herceg elméletét idézi, akik szerint a győzelem kivívásának legjobb módja a csaták elkerülése lehet. „A jók legjobbika küzdelem nélkül hódoltatja meg az ellenséges sereget.”³²

Hannibal nyilvánvalóan „indokoltnak látta elkerülni a nyílt összecsapást azon az alapon, hogy bármely manőver kifejezett célja az ellenfél gyengítése anélkül, hogy saját veszteség keletkezzen. Számára a hadvezetés a türelem és gondos tervezés dolga volt. A terület szemrevételezése, akció előtt a felderítés,

28 *Polübiosz* III. 83.1–6. (Muraközy Gyula fordítása.)

29 *Polübiosz* III. 33.11., 72.9. Vö. Kromayer, Johannes 15. jegyzet, 211 (50 ezer), Fields, Nick 16. jegyzet, 62 (55 ezer).

30 *Kromayer, J.:* Antike Schlachtfelder III. i. m. 213.

31 *Polübiosz* II. 24. *Lásd Hahn István:* A hadművészet ókori klasszikusai. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp. 1963. 469–470., 893.

32 *Szun-Ce:* A háború művészete. (Helikon zsebkönyvek 7.) Bp. 2018. 13. (Tokaji Zsolt fordítása.)

a természeti tényezők hasznosítása az összecsapás során, az éghajlati és meteorológiai változások figyelembevétele mind benne voltak Hannibal gyakorlatában.”³³ Az intellektuális és ravasz karthágói vezér atyja, Hamilkar Barkasz hispaniai harcai közben sajátította el a hegyes-völgyes talajon, partizán hadviselést folytató bennszülöttek sikeres legyőzésének módját. Színlelés, lesből támadás, gyors, cseles manőverek adták az eszköztárát Hamilkar hadművészetének, és az ifjú Hannibal minden hasznos tudnivalót elsajátított.³⁴

Flaminius – hazája szinte kimeríthetetlen erőforrásainak tudatában – egészen másképp gondolkodott. Harry Sidebottom összegezte azt az elterjedt nézetet, amely szerint a háború megvívásának „nyugati módja” a nyílt, döntő jelentőségű ütközetre való törekvés, amelynek a célja az ellenség megsemmisítése. Ezt elsősorban a nehézfegyverzetű gyalogság szemtől szemben történő támadásával hajtják végre. A csatát a felkészülésen és a fegyelmen alapuló bátorság révén nyerik meg.³⁵ Evvel a megállapítással összhangban írta Jon E. Lendon³⁶ a „nyugati módon” harcoló rómaiakról: „Az a hadvezetés, amely a csata elkerülésére irányult, ellentétes volt a *virtus* hagyományos római etikájával, és azt, aki így tett, gyávasággal gyanúsították.”

Fields az ilyen vélemények és az alapvető ókori irodalmi forrásoknak a két vezérről adott jellemrajza alapján³⁷ műve *Opposing Commanders* című fejezetében hasonlítja össze Hannibalt és Flaminiust, és teszi érthetővé, hogy a pun vezér haditerve a cselvetésen, míg a rómaié a nyílt küzdelem vállalásán alapult.³⁸ Ennek megfelelően, míg Hannibal a csata előtti éjszakát nyugodt várakozással töltötte, biztos lévén abban, hogy másnap a rómaiak bevonulnak az ő csapatai által bekerített tó menti völgybe, addig Flaminius közvetlenül a tó közelében vert esti tábor, készen arra, hogy a reggel beköszöntével utolérje a meggyőződése szerint Rómát fenyegető ellenséget.³⁹

A mindkét fél által várt reggel minden valószínűség szerint Kr. e. 217. június 21-én virradt fel.⁴⁰ A Trasimenus-tó északi partján húzódó völgyet sűrű köd takarta.⁴¹ Ide nyomult be a rómaiak menetoszlopba fejlődött serege anélkül, hogy felderítették volna az előttük fekvő tájat.⁴² Amikor a rómaiak már mélyen

33 *Fields, N.*: Lake Trasimene i. m. 48 sk.

34 *Livius XXI.* 4. Vö. *Serge Lancel*: Hannibál. Osiris Kiadó, Bp. 2005. 72–77., 304–323.

35 *Harry Sidebottom*: Ancient Warfare. A Very Short Introduction. Oxford University Press, Oxford 2004. X.

36 *John E. Lendon*: Soldiers and Ghosts. A History of Battle in Classical Antiquity. Yale University Press, New Haven–London, 2005. 203.

37 *Livius XXI.* 4. és *XXII.* 3, *Polübiosz III.* 48, 81. és *III.* 80, 82., *Cornelius Nepos XXIII.* 1.

38 *Fields, N.*: Lake Trasimene i. m. 12–18.

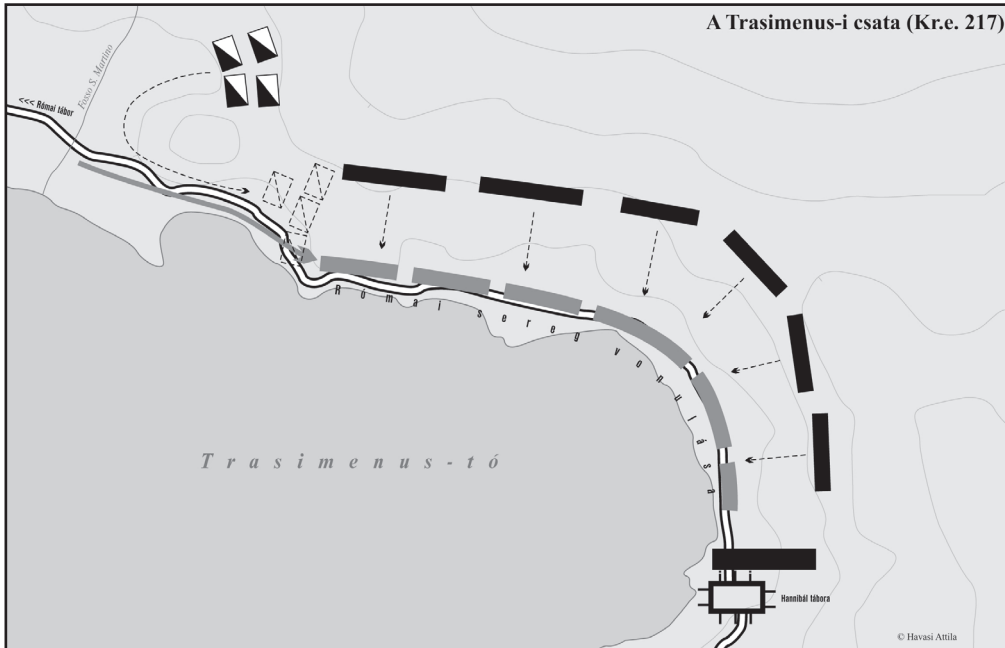
39 *Polübiosz III.* 83.5–6.

40 Lásd *Robert L. O'Connell*: The Ghosts of Cannae. Hannibal and the Darkest Hour of the Roman Republic. Random House, New York 2010. 119., 227. 30. jegyzet. Vö. *Lancel, S.*: Hannibál i. m. 142.

41 *Polübiosz III.* 84.1.; *Livius XXII.* 4.6.

42 *Livius XII.* 4.4.: „inexplorato”.

a völgyben jártak, számukra teljesen váratlanul rájuk támadtak Hannibal katonái. A kialakult közelharcban 15 ezer római és maga Flaminius consul is életét vesztette.⁴³

2. ábra

A Trasimenus-tónál lezajlott ütközet tipikus példája a lesből történő támadás sikeres megvalósításának. Mint azt Fields is megállapítja, a lescsapda felállítójának két alapvető feladata a lesállás helyének és a lestámadás idejének pontos megtervezése.⁴⁴ A lesből való rajtaütés konkrét célpontjának kiválasztásánál olyan helyet kell kiszemelni, ahol az ellenség várhatóan felvonul, szűk területen összezsúfolódik, de mégis elegendő a tér ahhoz, hogy a lesből támadók érvényre juttathassák morális és anyagi fölényüket. A lesből támadók ennek közelében tudjanak az ellenség elől rejtve felkészülni úgy, hogy miközben őket nem látják, ők maguk jól megfigyelhessék ellenfeleik mozgását. Az is nagyon fontos, hogy a lesállás helyéről gyorsan elérhessék a rajtaütés színterét, és a megtámadottak elől lezárják a menekülés útját. Magát a lestámadást akkor kell végrehajtani, amikor azt a gyanútlan ellenség legkevésbé várja, és a támadás leendő áldozatai már a rajtaütésre kiszemelt területen vannak. Nyilvánvaló, hogy a gondos felderítést mellőző rómaiakkal ellentétben Hannibal aprólékosan felmérte a terepet, és a természetföldrajzi viszonyok alapos ismeretében tervezte meg támadását.

43 Polübiosz III. 84., Livius XXII. 7.1. Vö. Fields, N.: Lake Trasimene i. m. 68–72.

44 Fields, N.: Lake Trasimene i. m. 48 skk.

Az ütközet lefolyása ezen elvek alapján zajlott.⁴⁵ Hannibal a lestámadást egy sík területen hajtotta végre. Ezt a Malpasso-medencével azonosítják, amely a modern Borghetto falu és a Perugia tartományban fekvő Tuoro sul Trasimeno városa között húzódik. Itt, szemben a tóval a magaslatok félköre egy természetes amfiteátrumot formázott, és a hely természeti adottságai ideális terepet biztosítottak az akció végrehajtásához. A karthágói vezér afrikai és ibériai veteránokat helyezett el a hegynyúlványon, ahol ma Tuoro sul Trasimeno települése fekszik. Ők zárták el a rajtaütés helyének keleti kijáratát. A medence nyugati bejárata közelében ibériai és numida lovasok helyezkedtek el, készen arra, hogy mihelyt a rómaiak ott átvonultak, lezárják azt. A medencét félkör alakban övező erdős magaslatokon könnyűfegyverzetűek, gyalogos és lovas kelták rejtőztek el, várva a támadásra felszólító parancsot. Ez akkor következett be, amikor a római élcsapatok rátámadtak a Tuoro hegynyúlványt megszállva tartó afrikai és ibériai veteránokra, és a legionáriusok zöme az említett Malpasso-medencében zsúfolódott össze. A csapda bezárult. Az a hadvezér győzött, aki komolyan vette a gondos felderítő tevékenység révén nyert információkat, és azokat eredményesen hasznosította a tervezésben és a harcban.

Az aktív felderítésnek nagy szerep jutott a Kr. e. 216 során Cannae-nél lezajlott nevezetes ütközet előkészítésében és megvívásában is, amint azt könyvében Gregory Daly hangsúlyozza.⁴⁶ A történetíró Livius kiemelte, hogy a római consulok, Caius Terentius Varro és Lucius Aemilius Paullus az utak megfelelő felderítése után követték Hannibalt Cannae-hoz.⁴⁷ Vagyis még korábban Flaminius *felderítés nélkül* sétált be a trasimenusi kelepcebe, addig a Kr. e. 216. év római hadvezérei már nem követtek el hasonló hibát. Polübiosztól azt is megtudhatjuk, hogy a rómaiak az ellenségtől körülbelül 5 mérföldnyi távolságban ütöttek tábor.⁴⁸ Ez az információ számunkra azért fontos, mert beláthatjuk, ebben a helyzetben mindkét fél jól megfigyelhette a másikat. Figyelemmel követhették a másik oldal csapatainak mozgását, és képet nyerhettek azok harcképességéről. Az ütközet kimenetele azt igazolja, hogy a tapasztalatokat Hannibal hasznosította jobban.

A pun vezér ezúttal is érzékenyen reagált a természeti viszonyokra. Megfigyelte, hogy a leendő csatahelyszínen erős szél fúj kelet felől, ezért csapatait utóbb úgy sorakoztatta csatára, hogy a szél a rómaiak szemébe fújjon.⁴⁹ Ráadásul, miután felderítői arról is értesítették, hogy a harctér talaja száraz és

45 Uo. 70–71. Vö. *Lancel, S.*: Hannibál i. m. 140–144.

46 *Gregory Daly*: Cannae. The experience of battle in the Second Punic War. Routledge, London–New York 2002. 128–134. A csatáról alapvető antik forrás: *Livius XXII. 44–52.*; *Polübiosz III. 113–117.* Vö. *Champion, C. B.*: Polybius i. m. és *Mineo, B.*: Principal Literary Sources i. m.; *O’Connell, R. L.*: The Ghosts of Cannae i. m. 132–169.; *Kertész I.*: A görög-római hadművészet i. m. 177–186.; *Lancel, S.*: Hannibál i. m. 155–163; *Wilhelm Hoffmann*: Hannibal. Gondolat, Bp. 1971. 10–106.

47 *Livius XXII. 44.1.*: „satis exploratis itineribus”

48 *Polübiosz III. 110.1.*

49 *Livius XXII. 46.9.*; *Appianosz*: Annibaiké 87.; *Plutarkhosz*: Fabius Maximus 16.

homokos, Zónarasz szerint felásatta a földet, hogy a szél minél több homokot szórjon az ellenség szemébe.⁵⁰

Legértékesebbeknek azonban azok az értesülései bizonyultak, amelyek a Cannaenál állomásozó római sereg összetételére vonatkoztak. Lehetséges, hogy hírforrásai között volt az a karthágói kém, aki két éven át tevékenykedett Rómában, és éppen a cannaei ütközet előtt lepleződött le. Büntetése rettentés volt. Levágott kézzel küldték vissza hazájába.⁵¹ Az biztos, hogy a Cannaenál letáborozott rómaiak közelsége is segítette Hannibalt az ellenség erejének felmérésében, és volt még egy körülmény, amit ez a ravasz hadvezér ellenfeleinél jobban ki tudott használni. Kelták szolgáltak mindkét hadban, és ez lehetővé tette, hogy az oldalán harcoló kelta katonák viszonylag könnyen elvegyüljenek az ellenség soraiban. Ők aztán megbízható felderítési adatokkal gazdagíthatták a rómaiakról kialakított képét.⁵² Livius szerint még azt is tudta, hogy Terentius Varro és Aemilius Paullus seregének majdnem kétharmadát újoncok közül toborozták.⁵³

A felderítés és hírszerzés által birtokába jutott *aktuális tudás* segítségével és támaszkodva a korábbi csaták során szerzett tapasztalatokra Hannibal sikerrel kecsegtető haditervet dolgozott ki. Követendő taktikáját ugyanis a római harcrend ismeretére alapozta. Ennek sémája adott volt: A centrumban helyezkedett el a nehézgyalogság, a két szárnyon a lovasság, a frontvonal előtt pedig a könnyűgyalogság. A nehézgyalogság nagy létszámbeli fölényben volt a karthágóikkal szemben (körülbelül 60 ezer az afrikaiakból, ibériaiakból és keltákból verbuvált 40 ezer ellen), és logikusan azt a feladatot szánták nekik, hogy áttörjék a punok nehézgyalogos vonalát. Csakhogy ennek a felállásnak akadt két gyenge pontja, ami a pun vezér előtt sem volt titok: Az egyik abból adódott, hogy a római oldalon küzdő polgári és szövetséges lovasság lényegesen kisebb harci erőt képviselt ellenfelénél (körülbelül 5 ezren a kétszeres fölényben lévő ibériai, kelta és numida lovassággal szemben).⁵⁴ A másik gyengeség a római nehézgyalogság összetételéből fakadt. Amint az a hagyományokból következett, annak közepét a korábbi évek során már harci tapasztalatokat szerzett négy legióval töltötték fel. Ezeket az előző év egyik consulja, Cnaeus Servilius Geminus és a korábban Fabius Maximus dictator helyetteseként működő (*magister equitum*) Marcus Minucius Rufus vezette. Ugyanakkor a két szélén az az évi consulok, Lucius Aemilius Paullus és Caius Terentius Varro újonc legiói sorakoztak. A római harcrend tehát gyengébb lovas erői és tapasztalatlan nehézgyalogos legiói miatt a szárnyakon volt elsősorban sebezhető. Ezt használta ki Hannibal.

A pun fővezér az ellenfél erejének és gyengeségének ismeretében tervezte

50 Zónarasz 9.1. Vö. Daly, G.: Cannae i. m. 131.

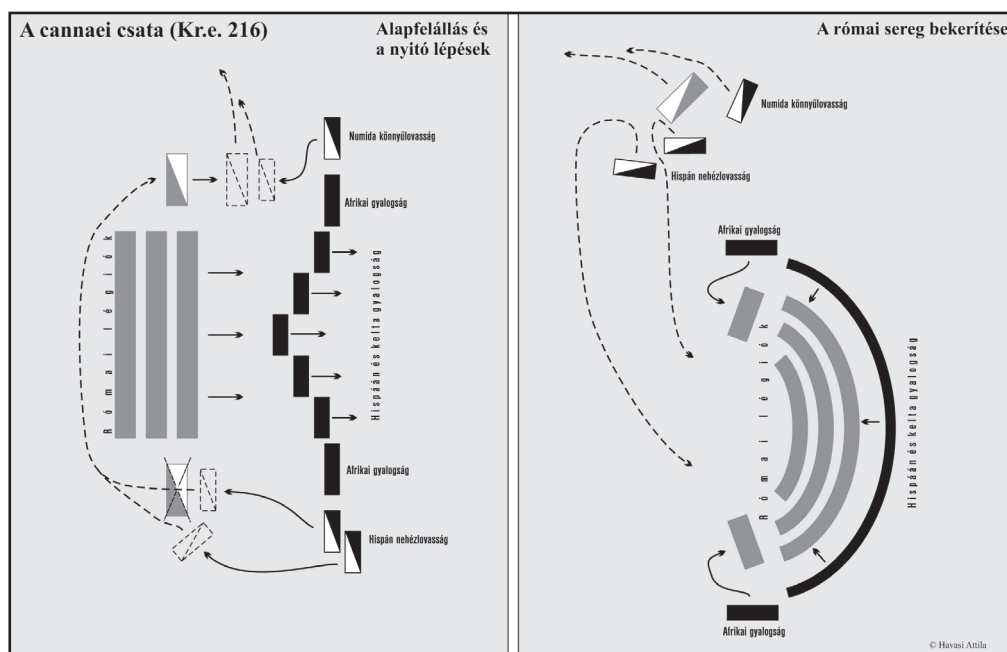
51 Livius XXII. 33.1.

52 Daly, G.: Cannae i. m. 132.

53 Livius XXII. 41.5–6.

54 Vö. Kromayer, J.: Antike Schlachtfelder III. i. m. 341–346. a vonatkozó ókori forrásokkal; Kertész I.: A görög-római hadművészet i. m. 177–178.

meg csapatai mozgását. Taktikájának lényege az volt, hogy a rómaiakat legyengébb pontjaikon, a szárnyakon támadja meg, míg a centrumban a végsőkig leszűkíti a római főerők mozgásterét. Így akarta kisebb létszámú hadseregközepével kelepcébe csalni a római nehézgyalogosgot, és saját legütőképesebb gyalogos csapataival, valamint fölényben lévő lovasságával a szárnyakon lecsapva, kétoldali bekerítéssel megsemmisíteni az ellenséget.⁵⁵ Elgondolása hasonlított a marathóni csatában győztes Miltiadészéhez,⁵⁶ de míg athéni elődje kizárólag gyalogosokat vetett be a perzsák ellen, addig ő gyalogos-lovas kombinált manővert kívánt alkalmazni.

3. ábra

Kr. e. 216. augusztus 2-án Hannibal ezt az elképzelést ültette át a gyakorlatba, amikor Cannae-nél csatára sorakoztatta hadinépét. Balszárnyára 6 ezer, jobbszárnyára 3-4 ezer lovas vezényelt, mint említettük, összességében körülbelül a kétszeresét annak, ami az ellenség rendelkezésére állt. Középen felállí-

55 Utóbb a kétoldali bekerítés taktikája „győzelmi recept” gyanánt nyert elismerést a hadtudományi szakirodalomban, l. *Kertész I.: A görög-római hadművészet* i. m. 181–186.; *Uő: A cannaei csata és hatása a hadművészet fejlődésére*. In: „Emberek és eszmék”. Tanulmánykötet Vadász Sándor 70. születésnapjára. Szerk. Gebei Sándor. Eger 2001. 83–91. Vö. *Uő: Die Schlacht bei Cannae und ihr Einfluß auf die Entwicklung der Kriegskunst*. In: *Miszellen zur Wissenschaftsgeschichte der Altertumskunde*. Szerk. Horst Gericke. Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg Wissenschaftliche Beiträge 1980/38 (L 17), Halle (Saale) 1980. 29–43.

56 *London, J. E.: Soldiers and Ghosts* i. m. 385. 35. jegyzet.

tott nehézsúlyossága számbeli hátrányát sajátos formációval szándékozta úgy kiegyenlíteni, hogy ez a formáció lehetővé tegye a védekezésből támadásba történő átmenetet, mégpedig a rómaiak gyengébb szárnyaira mért csapással. Ez konkrétan úgy zajlott le, hogy kelta és ibériai nehézsúlyosokból előredomborodó félhold alakzatot formált, és annak két szélén afrikai nehézsúlyos veteránokat csoportosított.

Mindennek az volt az értelme, hogy a kelta és ibériai harcosok alkotta félhold lelassítsa a római túlerő támadását a centrumban, és amikor az előrehalad, és már-már áttöréssel fenyegeti a fokozatosan behorpadó félholdat, akkor lendüljön támadásba a szárnyakon addig passzívan várakozó afrikai gyalogság. Így is történt aztán a kibontakozó ütközetben. A római gyalogság közepén lassan hátra nyomta a fegyelmezetten hátráló pun arcvonalat, viszont a két szárnyon, nem tudván elhárítani a kellő időben oldalról jövő támadást, kétoldali bekerítésbe került. Az újonc legiók katonáinak nagy tömege a jobbról és balról lendületesen rohamozó afrikaiak elöl a római centrum irányába menekült, ahol az összezsúfolt tömeg egyre nehezebben tudta kivédeni a több irányból érkező csapásokat. Mindezt betetőzte az ellenséget megfutamító hannibali lovasság megjelenése a római gyalogság hátában, ami beteljesítette a rómaiak végzetét.⁵⁷

Daly és mások⁵⁸ kiemelik, hogy a pun taktika sikeres kivitelezésében sarokkő volt annak megfigyelése, melyik az az időpont, amikor a túlságosan előretört legionáriusok átszakíthatják a karthágói arcvonalat. Hiszen egyrészt ennek megakadályozása, másrészt a zsákszerűen beöblösödő pun vonal közepén harcoló rómaiak elleni kétoldali támadás elkezdése precíz időpont-meghatározást kívánt. Hannibal és öccse, Magón éppen ezért tartózkodtak a karthágói centrum közelében.⁵⁹ És noha valószínűleg nem vettek részt a közelharcban, jelenlétük egyrészt bátorítást adott katonáiknak, másrészt garantálta, hogy az ellentámadásra a megfelelő pillanatban adjanak parancsot.

A thermopülai, a trasimenusi és a cannaei ütközetek fényes bizonyítékai annak, hogy az a hadvezér, aki megbízható információkkal rendelkezik – akár árulás, akár gondos felderítő tevékenység révén – az ellenségről, döntő előnyhöz jut azzal szemben. Cannae pedig arra is példa, hogy optimális esetben a hadvezér személyesen figyeli meg a harctéri eseményeket, és így közvetlen információk alapján hozza meg végső elhatározását.

57 *Livius* XXII. 47.; *Polübiosz* III. 115.5–11.

58 *Daly, G.*: Cannae i. m. 152.

59 *Polübiosz* III. 114.8.; *Livius* XXII. 46.7.